Ideell förenings rättshandlingskompetens

Av doktoranden DANIEL STATTIN*

I Sverige finns många tusentals ideella föreningar. Liksom andra associationer måste dessa företrädas av ställföreträdare. Däremot finns inte, som när det gäller andra associationer, i lag fastslagna regler för sådana ställföreträdares kompetens att rättshandla på den ideella föreningens vägnar. Praxis innehåller knappast heller några vägledande uttalanden. I denna artikel utvecklas några synpunkter i ämnet.

1. Inledning

I Sverige finns många tusentals ideella föreningar. Det finns ett antal stora ideella föreningar, vars verksamhet har ekonomisk betydelse redan med hänsyn till de belopp som omsätts i verksamheten eller för att de bedriver näringsverksamhet. För den som ingår avtal med sådana föreningar, kan det vara värdefullt att känna till vilka regler som styr deras ställföreträdares rättshandlingskompetens. De flesta föreningar är dock små och har, tagna var för sig, ringa ekonomisk betydelse; icke desto mindre motiverar det stora antalet sådana små föreningar också en utredning av rättsläget.

I det följande kommer gällande rätt avseende styrelsens rättshandlingskompetens i ideella föreningar att utredas. Först görs några preliminära anmärkningar om rättskapacitet och ideella föreningar. Därefter behandlas i tur och ordning ideella föreningars ställföreträdare samt deras behörighet och befogenhet. Avslutningsvis diskuteras tredje mans ställning i förhållande till föreningen.

2. Rättskapabel ideell förening

För att det alls skall bli aktuellt att tala om rättshandlande för en associations räkning, krävs att det föreligger en association samt att denna association tillerkänns rättskapacitet av rättsordningen. För ideella föreningar sammanhänger de två förutsättningarna — genom att en ideell förening bildats enligt gällande rätt, tillerkänns den också rättskapacitet.

För att en ideell förening skall föreligga och därmed ha rättskapacitet brukar anses att den skall ha antagit stadgar som bland annat innehåller föreningens ändamål och regler om hur beslut tillkommer samt att den skall ha utsett en styrelse eller motsvarande organ.[1] Där-

* Doktorand i civilrätt, Uppsala universitet. Tack till professor Carl Hemström, professor Jan Andersson och jur.stud. Johanna Wickenberg.

[1] NJA 1973 s. 341 vidare Hemström, Ideella föreningar s. 21.

till torde krävas att föreningen har ett namn under vilket den kan identifieras.[2]

Det framgår vidare av prejudikatet i NJA 1973 s. 341 att det inte är tillräckligt att föreningen arbetar efter någon annan förenings stadgar — stadgarna måste ha antagits.

Tre ideella föreningar avsåg fusionera sina respektive verksamheter till en ny ideell förening. Den nya associationen arbetade efter de tre ursprungliga föreningarnas stadgar, men hade inte antagit egna stadgar. Oaktat att den nya associationen hade anställd personal, upprättat bankkonto med mera, kunde den inte, då stadgar inte antagits och den sålunda brast i grundläggande föreningsrekvisit, betraktas som en ideell förening.[3]

Kravet på att stadgarna skall ha antagits får i princip anses innebära att de skall ha beslutats av kompetent beslutsfattare. I första hand avses väl då att föreningens konstituerande stämma beslutar att anta stadgarna då föreningen stiftas — jämförbart är att stiftarna avtalar om stadgar och sedan öppnar föreningen för medlemskapsteckning. I ett senare skede av föreningens tillvaro, torde avses att stadgarna ändras av kompetent beslutsfattare och på föreskrivet sätt. Det torde vara fullt möjligt att, genom bestämmelse i stadgarna, tillerkänna någon annan, till exempel en huvudförening, rätten att förfoga över stadgarna.[4]

En svår fråga är huruvida en förening kan anta eller ändra stadgar genom någon form av faktiskt handlande, till exempel genom att arbeta efter särskilda identifierbara stadgar utan att ett uttryckligt beslut om att anta dem fattats. Som framgår av det strax ovan citerade rättsfallet räcker det inte om en ofullgången förening arbetar efter två tidigare föreningars stadgar. Om däremot en ifrågasatt förening under längre tid arbetat efter särskilda stadgar utan att de uttryckligen antagits synes det främmande för avtalsrättsliga regler att inte tillerkänna dessa stadgar verkan och föreningen rättskapacitet. Visst stöd i praxis finns för påståendet.[5] Med andra ord skulle det räcka med någon form av faktiskt handlande för att stadgar skall anses ha antagits. Sannolikt är ett lägsta krav att det går att identifiera vilka stadgar som gäller för föreningen.[6]

Det kan verka som om det när det gäller enheter inom fackföreningar slagits fast en syn på förenings rättskapacitet som avviker mot den redovisade synen. Det förekommer nämligen att organisationsenheter inom fackföreningar tillåts att uppträda som part inför domstolarna. Trots namnskicket

[2] Hemström, Ideella föreningar s. 21.
[3] NJA 1973 s. 341 på s. 342.
[4] Jfr Hemström, Vertikala organisationsstrukturer s. 269 i Festskrift till Henrik Hessler, Stockholm, 1985. Jfr NJA 1913 s. 393.
[5] NJA 1970 s. 394 på s. 396 f., 398 och 403.
[6] Det var väl kanske den största bristen hos stadgarna i NJA 1973 s. 341?

— avdelning, klubb — torde det åtminstone i allmänhet röra sig om rättskapabla ideella föreningar, varför skillnaden är synbar.[7]

3. Rättskapacitet och rättshandlande

När det konstaterats att en ideell förening har rättskapacitet uppkommer frågorna inom vilka gränser den har rättskapacitet och hur rättskapaciteten skall kunna göras gällande av föreningen. Frågorna skall behandlas i tur och ordning.

På ett teoretiskt plan kan en associations rättskapacitet avgränsas på olika sätt. I princip kan två huvudvarianter av avgränsningar tänkas, nämligen:

Den ena att rättskapaciteten omfattar i princip allting som en fysisk person kan företa sig. Detta inskränkt endast av sådant som en juridisk person faktiskt inte kan utföra, till exempel att föda barn eller köra lastbil.[8]

Den andra att rättskapaciteten inte omfattar annat än vad som uttryckligen framgår av konstitutionen[9] i den enskilda associationen. I korthet innebär denna så kallade ultra-vires-doktrin[10] att en association inte har faktisk förmåga att företa rättshandlingar utanför det syfte och verksamhetsföremål som uppsatts vid dess bildande. Avtal ultra vires kan inte göras gällande mot associationen — inte ens om associationens avtalspart redan presterat. Eftersom ingen rättskapacitet föreligger utanför syftet och verksamhetsföremålet kan inte ens associationens alla medlemmar ratihabera en sådan rättshandling.

Skälet för ultra-vires-doktrinen torde vara att associationen (här en ideell förening) bildats genom avtal (stadgarna) för vissa ändamål och att medlemmarna då har ett berättigat intresse av att den endast är verksam på det sätt som avtalats.[11] När en association bildas sker det principiellt genom att ett antal rättssubjekt sluter sig samman genom avtal för något speciellt ändamål, till exempel för att främja ett ideellt ändamål, bedriva gemensam näringsverksamhet eller i en kombination av ideella och ekonomiska ändamål. Ett ytterligare skäl som brukar anföras är att eventuella borgenärer genom att ta del av associationens konstitution får vetskap om vilken verksamhet den kan tänkas bedriva.[12]

[7] Jfr AD 1944:104 på s. 706, NJA 1936 s. 672, NJA 1938 A 42 och NJA 1948 s. 513.
[8] Det finns faktiskt stöd i rättskällorna för detta påstående: I engelsk rätt brukar det framhållas att en juridisk person inte kan avla eller föda barn (Gower, Principles of Modern Company Law, 6 uppl., London, 1997 s. 209). Det finns vidare praxis som visar att en juridisk person (aktiebolag) inte på egen hand kan köra lastbil (*Richmond Borough Council v. Pinn & Wheeler Ltd* [1989] RTR 354 per Pill J på s. 358).
[9] Med konstitution avses dels lag, dels associationsavtal, dels ock eventuella kompletterande rättsliga normer.
[10] Ultra vires betyder ungefär ”utanför kompetensen”.
[11] Street, A treatise on the Doctrine of Ultra Vires, London, 1930 s. 1 ff.
[12] Street a st.; jfr DTI Consultative Document: Reform of the Ultra Vires Rule, 1986 (”the Prentice Report”).

Vad gäller då för svenskt vidkommande? Faktiskt kan ganska kortfattat slås fast att det aldrig diskuterats en ren ultra-vires-doktrin i Sverige.[13] Med andra ord har inte de ändamål som föranleder en associations bildande ansetts begränsa dess rättskapacitet, utan rättskapacitet antingen föreligger eller inte föreligger.

Jämför från äldre praxis Juridiskt Arkif 1843–1844 s. 135. Saken kom inför HD i form av en tvistig fordran. I HD konstaterades bland annat att svaranden (en syssloman) inte kunde visa att han haft uppdrag att rättshandla för ett sällskap (närmast en ideell förening) och att svaranden i sådana fall hade att svara för de förpliktelser han ingick å sällskapets vägnar. Detta med hänvisning till grunderna för 18 kap. 1–3 §§ HB. Däremot ifrågasattes aldrig att något annat än de vanliga reglerna avseende till exempel rättskapacitet som gällde för en fysisk person som huvudman skulle gälla för sällskapet.

Utgångspunkten för svensk rätt är alltså att en ideell förening har full rättskapacitet. Emellertid måste det sagda omedelbart kvalificeras. Det har redan tidigare sagts att en associations rättskapacitet endast omfattar sådana handlingar som associationen kan företa eller, annorlunda uttryckt, sådana som ligger i linje med dess egenskap att vara en association. Det brukar vidare ofta sägas att associationer inte kan företa brottsliga handlingar eller sådana handlingar som strider mot goda seder.[14] Här har visserligen bilden luckrats upp genom sådant som företagsböter, diskussion om corporate crimes och liknande, men det torde ändå i princip vara riktigast att anse en association förhindrad att begå sådana handlingar.

Sammanfattningsvis har alltså en ideell förening samma rättskapacitet som en fysisk person med den inskränkningen att associationen inte kan företa sådant som inte ligger i linje med dess ställning som association. Hur skall då den ideella föreningen gå till väga för att rättshandla?

4. Föreningens ställföreträdare

För att föreningen skall kunna rättshandla krävs att det finns någon som kan företräda den, eftersom det är omöjligt för föreningen i egenskap av juridisk person att företa fysiska handlingar, som att underteckna avtal. För ideella föreningars vidkommande benämns ställföreträdaren regelmässigt styrelse, även om den faktiska benämningen saknar betydelse. En sådan styrelse kan bestå av en eller flera, vanligen flera, personer som utses på ett eller annat sätt som följer av föreningens stadgar. Det synes inte finnas något generellt hinder mot att i styrelsen inta personer som inte uppnått myndighetsålder eller som har förvaltare.[15] Från det praktiska livet kan hämtas åtskilliga ex-

[13] Jfr Bergendal, Aktiebolagets författning, Lund, 1922 s. 71 och ff. (om aktiebolag som juridiska personer).
[14] Bergendal, Aktiebolagets författning s. 73 ff.; men se Johansson, Nials Svensk associationsrätt s. 71.
[15] Hemström, Organisationernas rättsliga ställning s. 63.

empel på föreningar vars styrelse uteslutande bestått av personer som inte uppnått myndighetsåldern. Styrelsens kompetens att företräda föreningen följer av allmänna principer och föreningens stadgar — mer om det i nästa avsnitt.

Precis som när det gäller andra associationer kan det, särskilt i större föreningar, vara opraktiskt att förbehålla styrelsen ställföreträdarskapet för föreningen. Så finns det i de flesta föreningar olika typer av befattningshavare inom eller utom styrelsen som företräder föreningen i olika sammanhang. Till att börja med torde snart sagt alla föreningar ha en ordförande; vanligt torde också vara att ha befattningshavare som sekreterare och kassaförvaltare. Större föreningar har i många fall generalsekreterare, kanslichefer eller verkställande direktörer med funktioner som är mer eller mindre snarlika de som tillkommer en verkställande direktör i ett aktiebolag. För sådana ställföreträdare bör kompetensen att företräda föreningen regleras i stadgar, instruktioner eller i de beslut varigenom befattningshavaren utses. I näringsidkande ideella föreningar kan vidare en prokurist utses för att företräda föreningen i vad som avser näringsverksamheten.[16]

Det brukar framhållas i doktrinen att tredje man som avser rättshandla med en förening kan behöva skaffa kunskap om att den som företräder föreningen verkligen äger företräda denna.[17] Sådan kunskap kan, i brist på utfärdade fullmakter, uppnås genom att ta del av protokoll eller andra handlingar i föreningen som utvisar hur den som företräder föreningen utsetts till ställföreträdare.

Den kompetens som styrelsen eller andra företrädare har i ett enskilt fall brukar i juridiska sammanhang uppdelas i behörighet och befogenhet. I följande avsnitt skall något ytterligare sägas om ställföreträdares behörighet och befogenhet i ideell förening. Det bör dock först tilläggas att i vart fall styrelseledamot och andra ställföreträdare på samma nivå skall betraktas som sysslomän för föreningen, vilket naturligtvis innebär att 18 kap. HB blir tillämpligt på dem i denna deras egenskap.

5. Behörighetsregler

För att avgöra när rättshandlingar som företas på en förenings vägnar av dess styrelse blir rättsligt bindande för föreningen är det av central betydelse att bestämma vilken behörighet styrelsen har att rättshandla på föreningens vägnar. Hur skall då styrelsens behörighet bestämmas i en ideell förening?

I aktiebolagsrätten brukar bolagsstyrelsens behörighet formuleras ungefär som att bolagsstyrelsen har behörighet att företräda aktiebolaget inom ramen för förvaltningen av bolagets angelägenheter (styrelsens legala förvaltningsrätt). För ekonomiska föreningar anses i stort sett detsamma gälla. Vad som avses med förvaltningen av bola-

[16] 1 § i 1974 års prokuralag (omfattar ej fast egendom).
[17] Se s. 9.

gets angelägenheter är mer oklart. Lagstiftaren har avsiktligt, och säkert klokt, underlåtit att ge några närmare upplysningar om vad som skall innefattas förvaltningen. I förarbetena till 1944 års ABL uttalades dock att…

> [s]tyrelsens behörighet att företräda bolaget begränsas av den funktionsfördelning som föreligger mellan styrelsen som förvaltande organ och bolagsstämman.[18]

Vidare att…

> [d]e ämnen, i vilka bolagsstämman ensam äger beslutanderätt, till exempel val av förvaltnings- och kontrollorgan, om vinstutdelning, beslut om aktiekapitalets ökning eller nedsättning, bolagsordningsändring, ligga utanför styrelsens funktion som organ för bolaget…[19]

Det sagda bör förstås som att styrelsen har behörighet att företräda bolaget inom ramen för förvaltningen, där förvaltningen avgränsas av vad som enligt lag eller allmänna principer tillkommer stämman.[20]

Dessutom torde behörigheten att företräda bolaget inskränkas av allmänna associationsrättsliga principer som att inte rättshandlingar som kränker likhetsprincipen eller strider mot associationens intresse får företas.

Vad innebär då det sagda med avseende på ideella föreningar? För sådana finns ju som bekant ingen lag där man kan söka stöd för att avgöra styrelsens behörighet. Det går inte heller att avgöra behörigheten utifrån föreningens stadgar — precis som bolagsordningen får föreskrifter i stadgarna anses vara inskränkningar i styrelsens befogenhet. Svaret blir rimligen att styrelsens behörighet att företräda en ideell förening bestäms utifrån allmänna associationsrättsliga principer. Med blick på vad som gäller i aktiebolag och ekonomiska föreningar skulle då behörigheten kunna formuleras som att styrelsen har behörighet att företräda föreningen inom ramen för dess rätt att förvalta föreningens angelägenheter. Precis som för andra associationer inskränks behörigheten av sådana allmänna associationsrättsliga principer som likhetsprincipen och förbudet mot att handla i strid mot associationens intresse.

Vid sidan av styrelsen har vissa aktiebolag och ekonomiska föreningar organet verkställande direktör. Den verkställande direktören har behörighet att företräda aktiebolaget eller den ekonomiska föreningen inom ramen för den löpande förvaltningen. Finns det någon motsvarande behörighet för någon särskild föreningsföreträdare, såsom ordförande, sekreterare eller kassaförvaltare? Svaret är med all sannolikhet att det på grund av de skiftande förhållandena i olika ideella föreningar inte kan formuleras någon sådan särskild behörig-

[18] SOU 1941:9 s. 334.
[19] SOU 1941:9 s. 321.
[20] SOU 1941:9 s. 321.

het för någon viss befattningshavare. I och för sig kan möjligen någon form av avtalsrättslig behörighet, till exempel genom ställnings- eller toleransfullmakt, diskuteras.[21]

6. Behörighetsöverskridande

Resultatet av att styrelsen överskrider sin behörighet att företräda föreningen kan behandlas tämligen kortfattat. Lika som i avtalsrätten innebär ett behörighetsöverskridande nämligen att en ifrågasatt rättshandling inte gäller mot föreningen. I sådana fall har tredje man i stället att hålla sig till den eller de (styrelseledamöterna personligen, inte styrelsen som organ) som företrätt föreningen för att få vederlag för utförda prestationer. Två saker bör emellertid tillföras:

För det första är det naturligtvis möjligt för föreningen, likaväl som för en fullmaktsgivare i förhållande till fullmäktigen, att i efterhand ratihabera en rättshandling som företas av styrelsen utanför dess behörighet. Följden av ett sådant ratihaberande blir att behörighetsbristen läks och föreningen inträder i rättsförhållandet med tredje man. Ratihaberingen bör när det gäller behörighetsöverskridanden av styrelsen göras av stämman, eventuellt med samtycke från samtliga medlemmar, för att vara gällande.

För det andra är ju reglerna om styrelsens behörighet i föreningar, och för den delen andra associationer, inte alldeles tydliga. Man kan fråga sig om det borde få någon betydelse för tredje mans ställning. Det kan noteras att lagstiftaren valt att göra avvägningen att när styrelsen i ett aktiebolag överträder sin allmänna behörighet gäller inte rättshandlingen mot bolaget (8 kap. 35 § 1 st. 1 meningen ABL) men att när verkställande direktören överträder sin speciella behörighet som verkställande direktör gäller inte rättshandlingen mot bolaget om tredje man insett eller bort inse behörighetsöverskridandet (samma stycke 2 meningen). Anledningen till skillnaden är att det i aktiebolag av olika omfattning kan vara svårt att avgöra vilka rättshandlingar som faller inom ramen för den löpande förvaltningen.[22] Ytterligare ett skäl för regeln är nog att det kan uppstå oklarheter när styrelsen och verkställande direktör delar på behörigheten.

Kan det nu vara på sin plats att införa en sådan försiktighetsregel när det gäller ideella föreningar? Sannolikt inte — även om gränserna för styrelsens förvaltningsrätt är otydliga. De är faktiskt mer eller mindre otydliga i alla typer av associationer på, som sagt, sannolikt goda grunder. Detta har emellertid inte ansetts innebära att en generell försiktighetsregel skulle behövas för organhandlande i associationer, utan en sådan regel har bara ansetts nödvändig för verkställande direktör.

[21] Jfr AD 1977:62 särskilt på s. 438 f.
[22] T.ex. SOU 1941:9 s. 352 f.

7. Befogenhetsregler

De i princip iakttagbara reglerna om styrelsens behörighet att rättshandla kompletteras i ideella föreningar alltid av regler som i ett eller annat avseende inskränker behörigheten — så kallade befogenhetsregler. Sådana regler finns bland annat i stadgarna. Rättsföljden av att befogenheten överträds är i den allmänna avtalsrätten i de flesta fall bundenhet för fullmaktsgivaren; om tredje man insett eller bort inse befogenhetsöverskridandet gäller emellertid inte rättshandlingen mot fullmaktsgivaren (se 11 § avtalslagen). Associationsrätten i allmänhet följer av hävd i stora drag avtalslagens modell. Det finns därför ingen anledning att anta att undantagsregeln i 8 kap. 35 § aktiebolagslagen som innebär att även tredje man i ond tro normalt åtnjuter skydd skulle smitta av sig på andra associationer.[23]

De befogenhetsinskränkningar som är aktuella i ideella föreningar kan principiellt fördelas i tre grupper, nämligen (1) stadgeföreskrifter, (2) regler som motsvarar legala befogenhetsinskränkningar i aktiebolag och ekonomiska föreningar och (3) direktiv från hierarkiskt högre föreningsorgan. Dessa tre varianter skall behandlas var för sig.

(1) Som redan anmärkts anses reglerna i associationsavtalet — i detta fall stadgarna — utgöra en befogenhetsinskränkning när det gäller ställföreträdares rätt att rättshandla på associationens vägnar. Sådana regler, kanske viktigast dels regler om syfte och verksamhetsföremål, dels regler om beslutsfattande, avgör alltså en ställföreträdares befogenhet. Det sagda innebär exempelvis att tredje man måste känna till eller ha bort känna till verksamhetsföremålet för att det skall få någon betydelse när det gäller en associations externa förhållanden.

Just syfte och verksamhetsföremål är kanske de regler i stadgarna som tilldragit sig störst intresse, så det kan vara befogat att uppehålla diskussionen något med detta. Syftet är den övergripande målsättningen med en associations verksamhet. Verksamhetsföremålet är det sätt på vilket syftet skall förverkligas. När syfte och verksamhetsföremål diskuteras i associationsrätten, brukar intresset fokuseras på verksamhetsföremålet, vilket nog i första hand beror på den aktiebolagsrättsliga systematiken.

Vad gäller ideella föreningar har de, precis som andra associationer, dels ett syfte, dels ett verksamhetsföremål. Syftet kan vara antingen ekonomiskt (till exempel att verka för bättre löneutveckling för industriarbetarna) eller ideellt (till exempel att främja rikets försvar). Verksamhetsföremålet kan, på samma sätt, vara antingen ekonomiskt eller ideellt. Däremot kan en ideell förening inte ha både ekonomiskt syfte och ekonomiskt verksamhetsföremål, eftersom det då rör sig om

[23] Se om implementering och tillämpning Stattin, EG-domstolen tolkar reglerna i första bolagsdirektivet rörande rätten att företräda ett aktiebolag, JT 1999–2000 s. 434 ff.

en (oregistrerad) ekonomisk förening.[24] Ofta torde både syfte och verksamhetsföremål kunna utläsas ur samma klausul i stadgarna.

Tolkningen av syfte och verksamhetsföremål i ideella föreningar har delvis blivit föremål för prövning i HD.

NJA 1987 s. 394. HD prövade giltigheten i ett fackföreningsbeslut om tecknande av kollektiv försäkring. Av HD:s dom kan utläsas att, även om det inte är säkert att det gäller för alla ideella föreningar, skall i åtminstone fackföreningar, som har ett stort antal medlemmar och verkar för dessas ekonomiska intressen, stadgarnas syftes- och föremålsbestämmelser tolkas relativt extensivt och med hänsyn till associationens praxis. Den extensiva tolkningen skall göras i ljuset av det uppenbarhetsrekvisit som gäller med avseende på överträdelser av syfte och föremål i aktiebolags- och den ekonomiska föreningsrätten.

HD lämnar alltså öppet för om ett uppenbarhetsrekvisit gäller i alla associationer. Möjligen talar HD:s formulering att ett sådant gäller i ”åtminstone” fackföreningar för att så är fallet även i andra ideella föreningar. Det finns enligt mitt förmenande klara praktiska skäl för att låta uppenbarhetsrekvisitet gälla också i ideella föreningar. Den internationella erfarenheten av strikt iakttagna syftes- och verksamhetsföremål är att de blir överraskande för såväl associationen och dess medlemmar som tredje män. I ideella föreningar upprättas dessutom flertalet stadgar utan inblandning av juridiskt skolade personer, varför ett strikt iakttagande kanske kan få extra oberäkneliga följder. Rättsläget är emellertid inte klart.

Hursomhelst skall tillämpning och tolkning av syfte och verksamhetsföremål medge att associationen kan anpassa sin verksamhet till ändrade omvärldsförhållanden, dra nytta av tekniska landvinningar och liknande förändringar.[25]

För en stor grupp ideella föreningar tillräknas tredje man redan från början kännedom om verksamhetsföremålet helt eller delvis. För näringsidkande ideella föreningar krävs nämligen att näringsverksamhetens art anmäls till handelsregistret (4 § handelsregisterlagen). Eftersom det endast är näringsverksamhetens art som skall anmälas, finns det dock inga garantier för att det som återges i registret är föreningens hela verksamhetsföremål. Tredje man kan alltså inte genom att ta del av handelsregistret skaffa sig säker kunskap om en ideell förenings syfte eller verksamhetsföremål — lika lite kan syfte och verksamhetsföremål i andra delar än vad som framgår av handelsregistret anses ha kommit tredje man till del genom registreringen.[26]

[24] 1 kap. 1 § lagen om ekonomiska föreningar, vidare Hemström, Organisationernas rättsliga ställning s. 13 ff.
[25] Jfr Åhman, Behörighet och befogenhet i aktiebolagsrätten, Uppsala, 1997 s. 703 ff.
[26] Jfr dock Johansson, Nials Svensk associationsrätt på s. 239: ”Eftersom verksamhetsföremålet och syftet för registrerade associationer skall — direkt eller indirekt — framgå av vederbörande register kan tredje man ej åberopa okunnighet därom.”

Den största delen ideella föreningar är emellertid inte registrerade i handelsregistret. För dessa fall uttalas det i doktrinen att det torde åligga tredje man att ta del av föreningens stadgar för att få kunskap om föreningens ”status, målsättning, verksamhetsföremål och eventuella kompetensinskränkande föreskrifter”.[27]

Det kan ifrågasättas hur uppfattningen att föreskrifter i stadgar är befogenhetsinskränkningar går ihop med uppfattningen att tredje man måste skaffa sig kännedom om åtminstone vissa föreskrifter i stadgarna. Det är emellertid inte så konstigt som det kan låta. I vanliga avtalsrelationer behöver tredje man inte göra särskilda efterforskningar för att få veta huruvida befogenhetsinskränkningar föreligger — vid rättshandlande med ideella föreningar får däremot tredje man anses ha kännedom om att det föreligger stadgar för den ideella föreningen, annars skulle ju ingen ideell förening föreligga. Eftersom tredje man alltså måste anses vara medveten om att det finns stadgar som innehåller befogenhetsinskränkande föreskrifter, är det inte ett särdeles högt krav att han får göra sig underkunnig om dessa befogenhetsinskränkningar. Underlåter han att skaffa sådan kunskap kan det antas att han borde ha insett den möjliga förekomsten av befogenhetsinskränkningar i stadgarna.

Förekomsten av stadgar får alltså anses vara känd. Däremot anses tredje man inte behöva efterforska förekomsten av andra befogenhetsinskränkande föreskrifter, exempelvis i form av direktiv, som begränsar styrelsens kompetens att rättshandla på bolagets vägnar.[28]

(2) I skilda associationsrättsliga system förekommer vad som skulle kunna betecknas som legala befogenhetsinskränkningar. Det för svensk del kanske tydligaste exemplet är reglerna om jäv för styrelseledamot i aktiebolag eller ekonomisk förening.[29] I frånvaro av lag kan man knappast kunna talas om legala befogenhetsinskränkningar i ideella föreningar. Emellertid torde motsvarande regler gälla i åtminstone någon omfattning. Således brukar en styrelseledamot anses jävig och därmed förhindrad att delta i beslut eller handlägga ärende som påtagligt berör honom indirekt eller direkt.[30]

(3) Det kan avslutningsvis tänkas att ett hierarkiskt högre organ inom föreningen utfärdar direktiv till styrelsen om att denna skall handla på det ena eller andra sättet. I svensk rätt anses att det organ inom en ideell förening som tilläggs den högsta beslutsmakten, kan besluta att andra organ skall företa eller underlåta någonting, så

[27] Citatet från Hemström, Organisationernas rättsliga ställning s. 66 (”inte omöjligt att han är skyldig”), vidare Hemström Ideella föreningar s. 44 (”får anses åligga”), Johansson, Nials Svensk associationsrätt s. 248 (”i allmänhet…torde på egen risk få skaffa sig kännedom”).

[28] Hemström, Ideella föreningar s. 44.

[29] Diskuterade i förhållande till 8 kap. 35 § aktiebolagslagen i Stattin, EG-domstolen tolkar reglerna i första bolagsdirektivet rörande rätten att företräda ett aktiebolag, JT 1999–2000 s. 434 ff.

[30] Hemström Organisationernas rättsliga ställning s. 64 och densamme Ideella föreningar s. 45.

länge beslutsföremålet ryms inom föreningens stadgar. I allmänhet har föreningsstämman i en ideell förening sådan vidsträckt kompetens att ge direktiv till lägre föreningsorgan.[31]

De hierarkiskt lägre organen har sedan att efterkomma de högre organens direktiv i den mån direktiven är rättsenliga.[32] Med rättsenlighet avses i korthet att direktiven inte får strida mot stadgarna eller allmänna associationsrättsliga principer såsom likhetsprincipen eller att direktiv inte får verkställas om de strider mot associationens intresse.[33] För att kunna avgöra om direktiv skall efterkommas eller inte har de hierarkiskt lägre organen en prövningsskyldighet med avseende på direktivs rättsenlighet.

Det som sagts om direktiv gäller intern och extern förvaltning, alltså också sådana direktiv som innebär befogenhetsinskränkningar i ställföreträdarnas rättshandlingskompetens.

8. Befogenhetsöverskridande

Det är fullt möjligt att rättshandla inom behörigheten men utom befogenheten. Om, å ena sidan, tredje man känner till eller borde känna till att en ställföreträdare för en ideell förening rättshandlar utanför befogenheten gäller rättshandlingen inte mot föreningen. Om, å andra sidan, tredje man är i god tro om befogenhetsöverskridandet gäller rättshandlingen mot föreningen. Det sagda följer av reglerna i den allmänna avtalsrätten om rättshandlande genom fullmäktig (11 § avtalslagen).

Precis som när det gäller behörighetsöverskridanden är det också möjligt för föreningen att i efterhand ratihabera ett befogenhetsöverskridande. Ratihaberingen sker på i princip samma sätt som ratihaberingen vid ett behörighetsöverskridande och får samma rättsföljd, det vill säga rättshandlingen gäller mot föreningen. Ratihaberingen bör i detta fall göras av det organ som från början fastställt befogenhetsinskränkningen. Så länge det rör sig om att styrelsen överträtt sin befogenhet blir det med andra ord i normalfallet fråga om att stämman ratihaberar rättshandlingen.

9. Ansvar vid rättshandlande utanför behörighet eller befogenhet

Om en ställföreträdare rättshandlar utanför sin behörighet eller befogenhet och föreningen till följd av överträdelsen skadas kan det bli fråga om skadestånd för ställföreträdaren. Sådant skadestånd utgår enligt, eller enligt grunderna för, reglerna om sysslomans skadeståndsskyldighet gentemot huvudmannen i 18 kap. 3–4 §§ handelsbalken. Då skall en sedvanlig bedömning av om grund för skadeståndansvar föreligger göras. Det krävs således att skada tillfogats fö-

[31] Brukar i stadgarna markeras med att stämman är ”högsta beslutande organ” och att styrelsen skall ”verkställa” stämmans beslut eller liknande.
[32] För ideella föreningar: Hemström, Organisationernas rättsliga ställning s. 20 f. och densamme, Ideella föreningar s. 41.
[33] Jfr 55 § 1910 års aktiebolagslag och 92 § 1944 års aktiebolagslag.

reningen, att den rättshandlande ställföreträdaren varit oaktsam och att skadan är en adekvat kausal följd av oaktsamheten. Detta är inte rätt sammanhang att utveckla synpunkter på skadeståndsreglerna i 18 kap. handelsbalken, men så mycket kan i alla fall sägas som att överskridandet av en behörighets- eller befogenhetsregel i associationens konstitution eller i form av ett direktiv från hierarkiskt högre bolagsorgan talar starkt för att den rättshandlande ställföreträdaren varit oaktsam.[34]

Frågan om skadeståndsansvar handläggs i det övervägande antalet ideella föreningar inom ramen för årsredovisning, revision och behandling av ansvarsfrihet på stämman. Frågan om ansvar skall utkrävas om en ställföreträdare överträder behörighet och befogenhet kommer därmed att behandlas av i första hand föreningens revisorer och, eventuellt, ny styrelse. I praktiken är det nog utomordentligt ovanligt att ansvar utkrävs av en försumlig styrelseledamot.

10. Ideell förening och tredje man

I det föregående har tecknats en bild av att en tredje man endast med säkerhet kan rättshandla med en ideell förening inom ramen för dess ställföreträdares behörighet och befogenhet så som dessa följer av stadgarna och allmänna associationsrättsliga principer. Liknande var tidigare rättsläget i flera jurisdiktioner också vad gällde andra associationer, till exempel aktiebolag. När det gäller aktiebolag har numera i de flesta, kanske i alla, jurisdiktioner införts regler som på olika sätt inskränker detta förhållande.

Det utökade skyddet för tredje man som gäller i bland annat aktiebolag har nog inte ytterst tillkommit för att skydda tredje män, utan för att skydda omsättningen.[35] I ideella föreningar kan inte omsättningen tillmätas samma betydelse. Medan till exempel aktiebolag är instrument i den ekonomiska omsättningens tjänst, som alltså tillhandahålls av lagstiftaren för att bland annat medverka till högre omsättning av varor och tjänster, tillhandahålls ideella föreningar för att tillgodose just ideella ändamål. Skall ideella ändamål tillgodoses, bör dessa naturligen tillmätas större betydelse än omsättningsändamål.

Det sagda måste emellertid omedelbart kvalificeras. Det finns sannolikt ett utrymme för tredje man, efter det att han tagit del av vederbörliga handlingar, att hävda att han inte riktigt förstod att ett avtal som han ingått med föreningen ligger utanför föreningens rättskapacitet.[36] Annorlunda uttryckt krävs sannolikt en någorlunda klar överträdelse av kompetensinskränkande regler i stadgar eller enligt andra

[34] T.ex. Taxell, Ansvar och ansvarsfördelning, Åbo, 1963 s. 60 ff., s. 76; densamme, Avtal och rättsskydd, Åbo, 1972 s. 281; Dotevall, Skadestånd för styrelseledamot och verkställande direktör, Stockholm, 1989 s. 92 f.

[35] Jfr om det övergripande omsättningsintresset i aktiebolagsrätten, Andersson, Om vinstutdelning från aktiebolag, Uppsala, 1995 s. 128 och om omsättningsskydd s. 132.

[36] Rodhe i Symposium för ideella föreningar, 1974, s. 39.

bestämmelser eller beslut för att tredje man inte skall kunna åberopa god tro.[37]

Dessutom följer ett visst skydd för tredje man av att den som rättshandlar för föreningen kan få ikläda sig ansvar för rättshandlingen enligt falsus-procurator-reglerna i 25 § AvtL om rättshandlingen inte gäller på grund av ett behörighetsöverskridande.

Skulle tredje man vara i god tro gäller i stället ett i teorin starkt skydd då föreningen kan få ikläda sig ansvar oavsett om en ställföreträdare överskridit sin befogenhet. Det är dock intressant att notera att detta skydd just när det gäller ideella föreningar kan visa sig vara något av en chimär. Om den ideella föreningen får ikläda sig ansvar trots ett befogenhetsöverskridande innebär det nämligen att den rättshandlande ställföreträdaren slipper förpliktelser mot tredje man. I väldigt många fall kan det faktiskt innebära att tredje man får en sämre ställning. För flertalet ideella föreningar — kanske till skillnad från andra associationer — torde gälla att deras ställföreträdare har en bättre ekonomisk ställning än föreningen. Om, alltså, en ställföreträdare rättshandlar utanför sin befogenhet och därmed ådrar föreningen mer omfattande förpliktelser än denna kan bära, kan tredje man inte vända sig mot ställföreträdaren. Skadeståndsreglerna i 18 kap. handelsbalken medger inte heller talan för direkt skada för tredje man. Då återstår endast att försätta föreningen i konkurs och hoppas att konkursförvaltaren för talan mot den möjligen försumlige ställföreträdaren enligt 18 kap. handelsbalken.

11. Sammanfattning

En ideell förening som antagit stadgar, utsett styrelse och har ett namn under vilket den kan identifieras betraktas som rättskapabel. Den kan därmed rättshandla. I likhet med andra associationer måste en förening rättshandla genom ställföreträdare. Dessa ställföreträdare har den behörighet som följer av allmänna associationsrättsliga principer och den befogenhet som följer av stadgarna och eventuella andra befogenhetsinskränkningar, till exempel direktiv från hierarkiskt högre föreningsorgan.

Tredje mans ställning, vid rättshandlande med ideella föreningar, är delvis problematisk. Han kan visserligen med någon säkerhet göra sig en bild av ställföreträdarens behörighet. Till skillnad från andra fall av rättshandlande med ställföreträdare måste han emellertid ägna någon tanke åt ställföreträdarens befogenhet. Det anses nämligen att tredje man måste undersöka om den förening han avser rättshandla med är så fullgången att den är rättskapabel. Det innebär i praktiken att han måste ta del av stadgarna för att få kunskap om föreskrifter som inskränker ställföreträdarens befogenhet — kanske främst reglerna om syfte, verksamhetsföremål och beslutsfattande. Dessutom måste tredje man på något sätt, till exempel genom att ta del av pro-

[37] Hemström, Organisationernas rättsliga ställning s. 66.

tokoll, skaffa sig kunskap om att den han står i begrepp att rättshandla med verkligen äger företräda föreningen.

Med andra ord bör en tredje man som avser rättshandla med en ideell förening, i vart fall när det gäller större ekonomiska värden, nogsamt undersöka åtminstone dess stadgar, att han rättshandlar med rätt företrädare för föreningen och föreningens ekonomiska ställning.[38]

[38] Jfr AD 1944:104 på s. 706.